

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

FÉLÁRNYÉKBAN REKEDT TRAGÉDIÁNK

Erdélyi magyar civilek szovjet fogságba hurcolása
1944-ben

Bevezető

■ Mindig hálás feladat a történész számára, ha egy-egy történelmi eseménynek évfordulója van, hiszen arról úgy értekezhet, hogy megnövekedett figyelem irányul ekkor az adott témára. Így van ez a rendkívül eseménydús 1944-es esztendő idén esedékes 80. évfordulójával is. Erdélyben a világháború véget érése ugyanis – szemben a magyarországi szakmai körökben általánosnak tekinthető narratívával, amely 1945-öt tekinti korszakhatárnak – 1944-ben ért véget. Ráadásul ez az év négy nagy csapás formájában sokszerezően érte a korabeli erdélyi magyar társadalmat. Előbb 1944. március 19-én a német katonai megszállással megszűnt az ország maradék függetlensége is annak minden következményével együtt, majd hamarosan megkezdődött a zsidó lakosság gettósítása és deportálása, ami különösen mélyen érintette Észak-Erdélyt. Nem telt bele sok idő és a háborús pusztítás is elérte a régiót, előbb az amerikai légierő bombatámadásai (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár stb. ellen), majd az augusztusi román átállást követően a szovjet és román hadsereg kelet és dél felől bekövetkező előrenyomulása által. A szinte már apokaliptikus közhangulatot okozó frontátvonulás zűrzavara még le sem csillapodott, amikor egy újabb csapás érte az észak-erdélyi magyarságot. A magát „felszabadítónak” nevező szovjet hadsereg tömegesen kezdte összegyűjteni és elhurcolni a magyar férfiakat szerte Észak-Erdélyben. Jelen tanulmányommal erre, a hosz-

**A szovjet fogság
a kommunizmus évtize-
deiben mindvégig ta-
butémának minősült.
A diktatúra négy évti-
zede alatt szovjet mun-
katáborok, deportáltak
egyszerűen még foga-
lomként sem léteztek.**

szű évtizedeken át elhallgatott és mindmáig kellőképpen ki nem beszélt jelen-ségre szeretnék rávilágítani: célom az észak-erdélyi magyar civilek szovjet fog-ságba hurcolásának kollektív traumáját előcsalogatni a félárnyékból. Régi adósaí vagyunk ezzel az egykori áldozatoknak, de a fogságot túlélőknek is, akik az az-óta eltelt hosszú idő miatt már nem, vagy csak igen korlátozott mértékben élhet-tek meg a kollektív emlékezet sebgyógyító megnyilvánulásait. Legyen ez a rövid írás késői emlékeztető a velük történekről.

Erdély mindig más...

■ Észak-Erdély magyar lakossága 1944 őszén teljesen ki volt szolgáltatva az elő-renyomuló szovjet és román hadseregek önkényének. A szovjet haderő nyugat felé való előretörése közben először itt lépett ellenséges területre és az itteni ma-gyar lakosságot ellenségnek tekintette. Ehhez igen jelentős mértékben hozzájárult az 1944. augusztus 23-a óta immár a szovjetekkel szövetséges román politi-kai vezetés és hadsereg nagyarányú magyarelleses propagandája is, amely a szovjet csapatokkal karöltve Észak-Erdély mielőbbi visszafoglalására és annak-tálására törekedett. Ennek megvalósítása érdekében Bukarest számára alapvető-en fontos cél volt az erdélyi magyarság létszámának minden eszközzel való csök-kenése. Ezt szolgálta a román önkéntes paramilitáris csoportok (pl. a Maniu-gárdák) 1944. őszi terrorja Erdély-szerte, amelyet olyan hírhedtté vált vérengzések fémjeleztek, mint a szárazajtai mészárlás vagy az egeresi, bánffyhunyadi, kendi-lónai, kispetri gyilkosságok.¹ Ezekkel egyrészt a magyarok megfélemlítését akar-ták elérni, hogy tömeges menekülésre készítsék őket Erdélyből, másrészt pedig arra törekedtek, hogy eltántorítsák a már korábban Magyarországra menekülte-ket attól, hogy a harcok lezárultával Erdélybe visszatérjenek.

Ezen túlmenően a „magyar fasisztákról”, azaz a magyar fennhatóság négy éve alatt Észak-Erdélyben aktív közéleti szerepet vállaló személyekről Bukarestben lis-tákat állítottak össze,² amelyeket a szovjet katonai parancsnoksághoz eljuttatva, nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a szovjetek minél több magyar értelmi-ségit hurcoljanak el. Az elfogatni kívánt vezető magyar értelmiségiek között tart-hatjuk nyilván többek között dr. Mikó Imre kisebbségjogászt, országgyűlési képvis-előt, Mikecs László történészt, Járosi Andor evangélikus esperest, dr. Erdő János későbbi unitárius püspököt, dr. Nagy Tibor ügyészt, Bartha Ignác, Decsy István és Hunyadi János ügyvédeket, dr. Jancsó Béla orvost stb., akiket a szovjet katonai hatóságok mind el is fogtak és többévi kényszermunkára a Szovjetunióba szállí-tottak. De hasonlóképpen veszélyes elemnek minősült és név szerint elhurcolásra került a kolozsvári Református Kollégium tanári karának szinte mindegyik férfi tagja is: Ádám Zsigmond, Bartalis József, Bodrogi János, Fazekas Gyula, Fejér Mik-lós, Finta Zoltán, Kovács Zoltán, Maklári Ernő és Máthé János.³ Mindezek alapján elmondható, hogy a magyarság ellen, értelmiségének megtörése és a magyar em-berek tömeges elhurcoltatása formájában, voltaképpen etnikai tisztogatásra tett kísérlet zajlott ezekben a hetekben, hónapokban Erdélyben.

Székelyföld: az első civil deportálások helyszíne

■ Már az észak-erdélyi harcok kezdetén, 1944. augusztus utolsó napjaiban meg-kezdődött a magyar civilek szovjet katonák általi foglyul ejtése. Háromszéken és a Csíki-medencében összesen kb. 3000 magyar fiút és férfit hurcoltak ekkor el

Kézdivásárhely, Csíkszentmárton, Csíkszentkirály, Csíkszereda környékéről.⁴ Majd a szalárd–palotailvai, valamint a görgényüvegcsúri elhárító csaták után, szeptember közepén a Maros völgyében újabb 4000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet katonai egységek, elsősorban a harcok során bevett Gyergyószentmiklós, illetve Görgényszentimre, Görgényüvegcsúr, Magyaró, Disznajó és Marosvécs körzetében.⁵

Az itteni foglyul ejtések egyik sajátossága volt, hogy az otthonaikból elhurcoltak igen jelentős része a Székely Határvédelmi Erők soraiból került ki. Az észak-erdélyi harcok ideje alatt szűkebb hazájukat, falvaikat védő székely katonák számottevő része ugyanis a front felbomlása után – sok esetben közvetlen parancsnokuk jóváhagyásával vagy beletörődésével⁶ – elhagyta alakulatait, és hazatért családjához, hogy szeretteit megvédelmezhesse a frontátvonulás zavaros időszakában. Az egységeiket elhagyó, és otthonukban immár civilként élő székely határőrök azonban nem kerülhették el sorsukat. Őket ugyanis a bukaresti román Nagyvezérkar 1944. október 19-én kiadott 578 843. sz. rendeletével hadifoglynak nyilvánította. A rendelet kimondta, hogy „a magyar hadseregben szolgált, és a felszabadított Erdélyben (sic!) levő, otthonaikba hazatért katonaszökevények hadifoglyoknak tekintendők, és légerekbe internálandók”.⁷ Ennek megfelelően, az immár alakulataikat hátrahagyó, fegyvertelen civil embereket a román csendőrök tömegesen hurcolták el otthonaikból, családjuk szeme láttára, majd átadták őket a szovjet katonai hatóságoknak.⁸

A foglyul ejtések csúcspontja Tordán és Kolozsváron

■ Bármily átfogóak is voltak, a székelyföldi elhurcolások csak az előjátékát képezték annak, ami azután következett. Az erdélyi magyar civilek elhurcolásának drámája Torda és Kolozsvár környékén csúcsosodott ki 1944. október 7. és 15-e között. Ennek elsődleges oka a tordai csata volt, amelynek során a magyar-német csapatok majdnem négy héten át sikeresen tartóztatták fel a sokszoros túlerőben levő szovjet–román alakulatokat. A Tordánál erőltetett áttörési kísérletekben kb. 13 000 szovjet és több ezer román katona esett el, sebesült meg, tűnt el vagy esett fogságba, miközben a jól kiépített védőállásoknak köszönhetően viszonylag kevés, kb. 2500 honvéd halt meg, 4-5000 volt a sebesültek száma, és mintegy 2500 magyar katona került fogságba.⁹ Ez utóbbi azonban túl kevés volt ahhoz, hogy a moszkvai vezetés előtt igazolni lehessen a 2. Ukrán Front jelentős erőinek heteken keresztül való feltartóztatását. Ezért a hiányzó hadifoglylétszámot magyar civilekkel pótolták a környék településeiről.

Torda szovjet kézre kerülését követően, október 7-től kezdve a kis mezővárosból 700¹⁰ magyar fiút és férfit hurcoltak el. A környékbeli falvak magyar lakossága szintén megszenvedte a szovjet deportálásokat: Magyarfrátáról 1, Mészkeről 2, Harasztosról 3, Aranyosegerbegről 3, Aranyospolyánról 4, Mezőbodonról 6, Tordaszentmihályról 7, Detrehemtelepről 7, Bágyonból 35 magyar fiút és férfit hurcoltak el a szovjet katonák és a román csendőrség egységei.¹¹ A Torda környékén elfogottak közül többeket a román csendőrök a Brassó melletti barcaföldvári táborba hurcoltak el, ahova korábban Háromszék, Csík és Maros-Torda vármegyéből már internáltak mintegy 6–8000 magyar civilt.¹² Őket, a székelyföldi internáltak egy részével együtt, később átadták a szovjet hadseregnek, így szintén orosz hadifogságba kerültek.¹³

Tordával ellentétben, 1944 őszén Kolozsváron nem dúltak harcok, és a várost a tordai frontról visszavonuló magyar honvédelakulatok megkerülték, illetve a német csapatostek is kiürítették. Így Észak-Erdély fővárosa érett almaként hullott a bevonuló és ellenállásba nem ütköző szovjet csapatok lába elé. Mégis, első látásra teljesen érthetetlen módon, a „dicsőséges felszabadítók” innen hurcolták el Erdélyben az egy településről számított legtöbb magyar polgári lakost. Október 12, és 15-e között, mindössze négy nap alatt 5000 magyar férfit és fiatal fiút ejtettek fogságba,¹⁴ sokszor Tordához hasonlóan itt is román szomszédok közreműködésével.¹⁵ Ezzel egy időben a Kolozsvárt övező falvakból: Pusztacsán, Ajton, Kolozs, Györgyfalva, Kisbács stb. szintén majdnem 1000 magyar férfit hurcoltak el.¹⁶

Az erdélyi elhurcolások végjátéka a Partiumban

■ Kolozsvár birtokba vételét követően az Észak-Erdély területén nyugat felé továbbnyomuló szovjet hadsereg október második felében folytatta a foglyul ejtési razziákat, igaz valamivel kisebb intenzitással. Az adott stratégiai helyzetben a magyar–német hadvezetés immár jelentősebb harcok nélkül, rövid két hét alatt feladta Észak-Erdély teljes területét. A Nagyvárad felé vezető műút szovjetek általi átvágása és Nagyvárad október 12-i birtokba vétele miatt¹⁷ a szórványos utóvédharcok főképp Erdély északi részére tolódtak át. A Dés és Zilah felé hátráló német és magyar csapatok csak ideiglenesen tartóztatták fel az őket követő szovjet és román erőket, fedezve saját és társaik Keleti-Kárpátokból való visszavonulását. Ezért a harcok ekkor már kevesebb veszteséggel jártak, és az arcvonal gyorsabb mozgása miatt valamelyest csökkent a civilek foglyul ejtésének volumene is. A szovjetek – a már bevált gyakorlat szerint – csak ott ejtettek polgári foglyokat, ahol kisebb ellenőkésekbe, feltartóztató ellenállásba ütköztek, és a környéken magyar nemzetiségű lakosság élt. Így történt ez a vegyes lakosságú Szamosvölgyben, Bonchida és Dés környékén, valamint a Sajó völgyében, Szeretfalva és Beszterce vidékén, ahol az ellenállás legyűrése és a frontátvonulás után – a korábbiaknál kisebb mértékben ugyan – de ismét elhurcoltak magyar embereket. Erdély észak-nyugati területein, a dombvidékről az Alföld felé való kijáratoknál október 18–21-e körül vívott kisebb utóvédharcok után, Varsolc, Szilágysomlyó,¹⁸ Szilágynagyfalu, Sarmaság, de Nagysomkút, Nagybánya és Máramarosziget¹⁹ vidékén is elfogtak magyar civileket. Margitta jelentősebb harcok utáni bevételével, majd október 25-én Szatmárnémeti és Nagykároly elfoglalásával az egész Észak-Erdélyt megszálló szovjet és román katonai alakulatok még több napon át, november elejéig folytatták a polgári lakosság foglyul ejtését. Ezek az akciók már közvetlen összefüggésben álltak az alföldi páncéloscsatát követő elhurcolásokkal, amelyek elsősorban Nyíregyházát és környékét érintették.²⁰ A kolozsvári elhurcolásokat követően, Erdély nagy kiterjedésű északi vidékeiről, 1944. október 12-e és november eleje között összesen mintegy 6000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet és román katonák.²¹

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy egész Észak-Erdély területén, 1944. augusztus vége és november eleje között összesen legkevesebb 20 000 magyar civil került szovjet fogságba. Az elfogottak életkora 14 évtől 70 évig terjedt, többségük azonban elhurcolásakor 20. és 40. életéve között járt.

■ Az elfogott civileket általában a legközelebbi gyűjtőhelyre kísérték. A falvakban ez legtöbbször egy kisebb tér vagy a polgármesteri hivatal, esetleg a kultúrház udvara volt. A városokban, ahol sokkal több embert fogtak el, általában több gyűjtőhely is létezett. Kolozsváron hét gyűjtőpont volt: a Széchenyi tér és Dávid Ferenc utcai utcakereszteződés, a Tordai út elején az akkori ún. Cigánysor, a Farkas utcai református templom előtti tér, a főtéri New York Szálloda udvara, a Mátyás király szülőháza előtti terecske, a Bercsényi utca és a Rákóczi út kereszteződése, valamint a Horthy Miklós út vasútállomás előtti, Baross téri torkolata. Az itt összegyűjtött embereket az orosz örök csoportosan bekísérték a kolozsvári törvényszék épületébe.²² Ezzel szemben Tordán egyetlen gyűjtőhely létezett: maga a helyi törvényszék. Közvetlenül ennek épületébe, illetve udvarára terelték be az elfogottakat.²³

A foglyul ejtett erdélyi magyar civileket vasúton, marhavagonokba tuszkolva, két útvonalon vitték ki a Szovjetunióba. A Székelyföldön, illetve a Tordán és Kolozsváron, valamint a környékbeli falvakban elfogott magyar férfiakat Brassóba gyűjtötték össze, majd hamarosan továbbszállították őket Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, Foksányba. Innen Jászvásár érintésével, a szerelvények az ungheni-i határátkelőn keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. A másik – közvetlenebb – kiszállítási útvonal, amelyen a Partium vidékén elfogott emberek többségét vitték ki a szovjet fogolytáborokba, Máramarosszigeten keresztül vezetett. A fogolytranszportok vegyes összetételűek voltak. Az erdélyi magyar civilek nem külön csoportokban, hanem az Alföldön, Budapesten és másutt foglyul ejtett sorstársaikkal, valamint magyar és német hadifoglyokkal összekeveredve kerültek ki a szovjet hadifogoly- és munkatáborokba.

Maga a vasúti kiszállítás általában néhány hetet, de volt úgy, hogy több mint egy hónapot is igénybe vett, ugyanis a háború még tartott, és a fronton harcoló szovjet egységek számára utánpótlást szállító katonai szerelvényeknek mindegyik abszolút elsőbbségük volt. Ezért a túlterhelt vasútvonalakon haladva, a foglyokat szállító vonatok néha napokig vakvágányokon voltak kénytelenek vesztegelni, félrehúzva egy-egy állomáson, ameddig a nyugat felé tartó katonavonatok elhaladtak.²⁴ A heteken át tartó út alatt a beálló téli hideg és a folytonos éhezés sorban szedte áldozatait. Csak a Tordáról elhurcolt 700 magyar civil közül 87-en pusztultak el a táborokba való kiszállítás közben.²⁵

A fogság helyszínei

■ Az elhurcolt erdélyi magyar civileket, a munkaerőre való igény alapján, a Gupvi²⁶ 14 táborába és az azokhoz tartozó legalább 93 altáborba szórták szét a Szovjetunió nyugati területein. A legtöbb céltábor az Urál-hegység délnyugati és délkeleti lejtőin helyezkedett el – orosz léptékkal mérve – általában egymáshoz viszonylag közel, olyan nagyobb közlekedési csomópontok és ipari központok környékén, mint Magnyitogorszk, Cseljabinszk, Asa és Ufa. E nagyobb városok mellett működtek a központi lágerek, amelyeket körülvettek a közeli kisebb települések körzetében létesített altáborok. Ilyenek voltak Salasova, Novi Salasova, Beloreck, Karpacsova, Minjar, Isimbaj, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufalej, Kopejszk, Tvarájá Platyina és más helységek lágerei.²⁷

Szintén jelentős számú erdélyi magyar foglyot a Gupvi délnyugati táborrendszéréhez tartozó Volga menti lágerekbe, Sztálingrád közelébe, a Saratovi területre, az Azovi-tenger partvidékére, a Taganrog melletti táborokba, a Rosztovi területen levő Novosahtyinszk és Sahti környékére, a Krasznodari területre, de főleg a Krím félszigetre vittek, ahol az ottani nagyvárosok Feodoszija, Szimferopol és Szevasztopol környékén kialakított munkatáborokban raboskodtak.

Azok, akiket az északi sarkkör közelébe, a Karél-Finn Szovjet Szocialista Tagköztársaság Onyega-tó körüli területeire irányítottak, a lehető legrosszabb klimatikus körülmények közé kerültek. Itt a stratégiai fontosságú, Szentpétervármurmanszki vasútvonalon fekvő szegezszai központi láger²⁸ és az ahhoz tartozó medvezegorszki és kacsikai altáborok voltak a célállomások.

Az elhurcolt erdélyi magyar civilek közül többen a mai Ukrajnába jutottak, számukra Kijev, Lvov, Nyikolajev,²⁹ Maghino, Harkov és Sztálinó lágerei, valamint a Donbas hírhedt szénbányáinak közelében felállított gorlovkai, koborlai, krasznij lucsi és más munkatáborok lettek a fogság helyszínei.³⁰ Otthonuktól a legkevésbé távol azok az erdélyi civilek voltak, akik a mai Moldova Köztársaság területén, Kisinyov és Bender hadifogolytáboraikban kényszerültek rabságuk éveit tölteni.

Élet a szovjet táborvilágban

■ A Szovjetunió nem volt felkészülve annak a hatalmas fogolytömegnek az elhelyezésére, amely 1944–1945 fordulóján, a sikeres hadműveleteket követően, hirtelen beáramlott az országba. Az erdélyi magyar civil foglyok az esetek egy részében félig elkészült lágerekbe kerültek, vagy éppen nekik kellett a fogolytábor tervezett helyszínén a szükséges épületeket felépíteniük, azokba a bútortárat (priccseket, asztalokat) elkészíteniük. Olykor még az is előfordult, hogy a foglyokkal húzatták ki a táborot körülvevő szögesdrót kerítéseket is.

A hosszú úttól kimerült, gyenge és feltáplálásra szoruló foglyok hatalmas tömegének élelmiszerral való rendszeres ellátása szintén óriási kihívás elé állította a háborús erőfeszítéseknek mindent alárendelő Szovjetuniót. Gyakorlatilag sehol nem volt elegendő élelem a foglyok étkeztetésére. A táborok még a foglyok megérkezése után hónapokig sem rendelkeztek a szükséges élelmiszer-mennyiséggel, és volt ahol egyenesen katasztrofális állapotok uralkodtak. A foglyok szembe kellett nézzenek az állandó éhezés gyötrelmeivel. „Ha nem vittek munkára – írja Szabó György –, csak a következő étkezést vártuk, mohón, villogó szemekkel, mint a kiéhezett farkasok; az ételosztás volt mindennek az eleje-vége, sarkalatos pontja.”³¹

Az anyagi készletek szűkössége, illetve a háború időszakában a front hatalmas igényei, majd a világhégés utáni gazdasági nehézségek miatt Moszkva nem tudott, de nem is akart minden lágert teljes mértékben a központi erőforrásokból fenntartani. Ezért a táborok lényegében önellátóak voltak, azaz helyi szinten kellett szinte mindent megszervezniük és beszerezniük, illetve sokszor el is készíteniük. Ez főleg a távol-keleti vidékeken, a tajgában vagy zord hegyvidéki területeken igencsak nehéz feladat volt, s emiatt több lágerben nagyon spártai körülmények uralkodtak. A tábor vezetésének mindenről magának kellett gondoskodnia úgy, hogy közben a fogolylétszámot is lehetőleg fenntartsa. A Szovjetunióban ugyanis a hivatalos propaganda szerint az emberélet volt a legfontosabb, de ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a foglyok által biztosított ingyen-

munkaerő volt az egyetlen, amit Moszkva szem előtt tartott. Ha túl sok fogoly pusztult el, akkor a légerparancsnokot tették felelőssé a veszteségért. Ezért a minden tábor alapvető épületeit képező lakóbarakkok és őrtornyok mellett, rendszerint kórházbarakk, disztrófiás barakk, pékség, konyha, ételkiosztó, fürdő, ruhafertőtlenítő, mosoda, cipész-, ács-, asztalos-, kovács- és fehérmű-foltozó műhely is működött a lágerekben.³²

A fogságban végzett munka a legtöbb esetben nagyon megerőltető volt. Főleg bányákban,³³ gyárakban,³⁴ építkezéseknél,³⁵ hidak és vasútvonalak helyreállításánál,³⁶ fakitermelésben³⁷ vagy mezőgazdasági munkákban dolgoztatták erejükön felül a foglyokat, amit sokan közülük nem bírtak. A szerencsésebbeket a táborokon belüli könnyebb munkákra osztották be, de ez az esetek legtöbbszörében csak ideiglenes volt. A legjobban azok jártak, akik a tábori konyhán segédkeztek, mert ők mindig melegben voltak, és több ételhez is hozzájutottak.

Halál a szovjet lágerekben: okok, áldozatok

■ A rossz tábori munkakörülmények és az ingyenes munkaerőnek tekintett foglyok túlzott fizikai megterhelése miatt az elhurcoltak közül nagyon sokan elpusztultak. Főleg a rettenetesen hideg orosz telek tizedelték meg a foglyok sorait. A legnehezebb az első, 1944–1945-ös tél volt. A táborvezetők ekkor még nem ismerték a foglyok munkabírását, és lehetetlen normák teljesítését követelték tőlük. Másrészt a deportáltak sem szoktak még hozzá a táborbeli körülményekhez, a néha – 40 C⁰ alá süllyedő hőmérséklethez.

A foglyok életére a folytonos túlhajszolás jelentette a legnagyobb veszedelemet. Ha a norma teljesítése elmaradt, kegyetlen büntetések következtek, és a megfelelő orvosi ellátás hiánya a halál újabb oka lett. Ugyanakkor a rendszertelen és mindig elégtelen táplálkozás és a rendkívül rossz higiéniai körülmények a foglyok szervezetének legyengüléséhez, ennek következtében pedig járványos betegségek megjelenéséhez vezettek. A halálos, gyakran megállíthatatlan járványok olykor a táborok szinte összes lakóját elpusztították. A leggyakoribb betegségek között említhető: a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekktífusz, a malária, a szívbillentyűgyulladás, agy- és mellhártyagyulladás, valamint a disztrófia vagy végelgyengülés.³⁸ Ezek mellett a foglyok télen–nyáron szenvedtek a tetvektől és a poloskáktól, s gyakran meg is rühösödtek.³⁹ Mindent egybevetve, az 1944 őszen elhurcolt erdélyi magyar civilek majdnem egyharmada, kb. 6000-6500 fő pusztulhatott el a többéves fogságban.⁴⁰

A túlélők szabadulása és hazaérkezése

■ Az erdélyi magyar civil foglyok kétharmada, legtöbb 13-14 000 fő élte túl a fogságot. Ők eltérő időpontokban, szakaszosan érkeztek haza. Legkorábban azon kevesek, akik sikeresen megszöktek még a kiszállítás idején, 1944-ben. Ez azonban a hazatérők csupán 5–7%-át tette ki. Ezt követte azon foglyok hazaengedése, akik 1945 tavaszára annyira legyöngültek, hogy munkavégzésre alkalmatlannak lettek. Az összes szabaduló fogoly mintegy 20%-a így érkezett haza 1945 késő nyarán, őszen.⁴¹ Ezt követően, 1946. augusztus–szeptemberében lépte át a határt több kisebb fogolyszállítmány, a hazatérők mintegy 10%-át hozva haza. Ezek voltak az első olyan, többszáz fős transzportok, amelyekről a helyi sajtó is

részletesen beszámolt.⁴² Ezután pár hónapra leálltak a hazaszállítások, és jelentős számban csak több mint fél évvel később, a békeszerződések aláírása után, 1947 május–júniusában, illetve az év szeptemberében érkeztek haza foglyok, a túlélők mintegy 22%-át téve ki. Ezt követően, újabb szünet után, 1948 áprilisától októberig,⁴³ fél év leforgása alatt, több nagyobb szállítmánnyal tért haza a túlélők hozzávetőleg 33%-a. Az utolsó nagy fogolytranszport pedig 1949 októberében érkezett Erdélybe,⁴⁴ a hazatérő magyarok mintegy 7%-át hozva vissza. A még ezután is kint maradók szórványosan érkeztek vissza 1950 és 1953 között. Ők együtt is a túlélők alig 2%-át tették ki.⁴⁵

A Szovjetunióból szabaduló foglyok több romániai fogadó- és elosztólágerbe kerültek. Már 1945 szeptemberétől működött a bodzavásári és a Râmnicu Sărat-i láger,⁴⁶ illetve az egyre több fogolyszállítmány kiszolgálására 1949 végéig tovább működtették a foksányi és a máramarosszigeti tranzitáborokat is, előbbit mint a 176.,⁴⁷ utóbbit pedig mint a 36. sz. fogadó lágert.⁴⁸ Szabadulásakor mindegyik fogoly új személyazonosságot igazoló ideiglenes iratot, orosz nyelvű szabadságlevelet, valamint vasúti menetlevelet és a hazautazáshoz némi útiköltséget kapott.⁴⁹ Ez utóbbi gyakran nem volt elég a hazáig tartó úthoz, aminek így egy részét gyalog vagy alkalmi lehetőségekkel élve voltak kénytelenek megtenni.

A szabaduló foglyok és családjuk számára a hazatérés és a találkozás óriási lelki megterhelést jelentett. A fogságból egy év után, 1945 októberében, Kolozsvárra hazaérkező Mile József a vele készített interjúban erre így emlékezett: „Foksányba hoztak minket. Vagy két-három napig voltunk ott, majd szélnek eresztettek minket. [...] Egy deréknél szakadt orosz katonakabátban és facipőben érkeztem haza, Kolozsvárra. Az állomáson akkor állították fel a Dermata-sátrat, hogy fogadja a hazatérőket. [...] A sátorból enni akartak adni, de én mondtam, hogy itt (a közelben – MJK) lakom, és nem kell semmi. Sok családtag volt, akik várták a hazatérőket. Körülfogtak, érdeklődtek, de én akkor nem tudtam gondolkodni. [...] Az unokabátyám nem ismert meg. [...] Amikor édesanyám meglátott, összeesett. Valósággal búcsújárás volt nálunk, mert mindenki érdeklődött. De az én fejem kihagyott...”⁵⁰

Végszó

■ A szovjet fogság a kommunizmus évtizedeiben mindvégig tabutémának minősült. A diktatúra négy évtizede alatt szovjet munkatáborok, deportáltak egyszerűen még fogalomként sem léteztek. A politikai vezetés a hazatérőkről nem vett tudomást. A történetek hivatalosan felejtésre lettek ítélve és az 1989-es forradalom idejére lassanként szinte már teljes mértékben feledésbe is merültek. Bár a szovjet fogság témaköre az utóbbi bő három évtizedben mind több és több megemlékezés és tudományos konferencia tárgya volt, mégis elmondható, hogy erdélyi magyar közösségünk kollektív emlékezetében – jelentősége ellenére – továbbra is csak perifériális helyet foglal el. Éppen ezért, az elhurcolások nyolcvanadik évfordulója kapcsán fontos ismét a történetekre, valamint az áldozatokra emlékezni és emlékeztetni. Jelen rövid összefoglalómmal erre törekszem, akár csak két évtizeddel ezelőtt, 2004-ben, amikor szintén a *Korunk* akkori októberi számában – természetesen az e témához kapcsolódó kutatásaim az időben még jóval szerényebb eredményei tükrében – a hatvanadik évfordulón is tettem.

■ JEGYZETEK

1. A korabeli jegyzőkönyvek alapján végzett összesítés megtalálható: Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. Külügyminisztériumi iratok. (A továbbiakban: MNL OL. KÜM.) Titkos Ügykezelt Irat. Románia, XIX–J–1–j, 18. doboz, 16/b csomó, Demeter-csomó, sérelmi anyag. Szakirodalmi feldolgozásban lásd: Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc: *Fehér könyv az 1944. őszi magyarelleness atrocitásokról*. Kiadja az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Politikai Főosztálya, Kvár, 1995. 47–56., 89–102.
2. A románok által összeállított névsorok létezéséről Nagy Károly, az író Nagy István fia állítólag személyesen a kolozsvári szovjet parancsnokságon dolgozó egyik elhárító tisztől, Boris Polevoj írótól értesült 1969 októberében, moszkvai látogatásakor. Lásd erről bővebben: Nagy Károly: *Tanúság*. Szabadság 2014. október 10. XXVI. évf. 234. sz. 3.
3. Arhivele Naționale Române (A továbbiakban: ANR). Direcția Județeană Cluj. Arhiva Colegiului Reformat din Cluj. Fond 289. 157. sz. 1/1944. Tanárkari jegyzőkönyv. 1944. december 20. Vö. Kolozsvári József (szerk.): *Litteris et Pietati Sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez*. I. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kvár, 2007. 386–388., 390–391.
4. Illyés Elemér: *Erdély változása. Mitosz és valóság*. Aurora Könyvek, München, 1976. 68–69.
5. Gál – Gajdos Balogh – Imreh: i. m. 1995. 77–78.
6. Más honvédtisztekhez hasonlóan, Sebő Ödön főhadnagy sem akadályozta meg alakulata, a 32. hegyi határvédelem-zászlóalj székely katonáinak dezertálását a front szovjetek általi áttörése után a Gyimesi-szorosban. Lásd erről: Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Második, javított kiadás. Budakeszi Kultúra Alapítvány, Budakeszi, 2008. 173., 189.
7. ANR. Serviciul Arhive Naționale Istorică Centrale (A továbbiakban ANR. ANIC.). Inspectoratul General al Jandarmeriei. Fond 1474. dos. 149/1944. 9.
8. Benkő Levente – Papp Annamária: *Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús fogság és a hazatérés idején*. In: Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG – Magyarok a szovjet légerőirodalomban 1944/45 – 2019/20. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete*. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, Miskolc, 2021. 109.
9. Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Püedlo Kiadó, Bp., 2006. 164.
10. Papp Annamária: *Szögesdrót*. Háromszék Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Sepsiszentgyörgy, 2001. 156.
11. ANR. ANIC. Fond 27. Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ.
12. Benkő Levente – Papp Annamária: *Magyar fogolyors a második világháborúban*. I. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereda, 2007. 60–61.
13. A szerző által készített interjú Moldvai Béla egykori fogollyal. Detrehemtelep, 2016. február 11. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona.
14. A szerző által készített interjú Csetri Elek egykori fogollyal. Kolozsvár, 2004. április 22. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona. (A továbbiakban: Csetri.) Vö. Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár, 2006. 39.
15. MNL. OL. KÜM. XIX-J-1-a. 61. doboz. IV-138. csomó. 40.821/Bé. Csutak Béla levele Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. 1945. október 10.
16. A szerző által készített interjú Dáné Tibor jogással. Kolozsvár, 2004. április 6. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona.
17. Illésfalvi – Szabó – Számvéber: i. m. 2006. 147–156.
18. Gál – Gajdos Balogh – Imreh: i. m. 1995. 103.
19. A Máramarostól alig 21 km-re fekvő Rónaszékről például 74 magyar civil lakost hurcoltak el a helyi Nepomuki Szent János római katolikus templomban elhelyezett emléktáblák tanúsága szerint.
20. Bognár Zalán: *GULAG, GUPVI, „Málenkij Robot”. Magyarok a szovjet légerőirodalomban*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Bp., 2017. 94–95.
21. Murádin János Kristóf: *Felejtésre ítélve. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)*. Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó, Bp., 2023. 36.
22. Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-press, Korunk Baráti Társaság kiadása, Kvár, 1994. 24.
23. Papp: i. m. 2001. 135., 149.
24. Szabó: i. m. 1994. 40–42.

25. Csetri Elek: *A tordai halálmenet*. In: Dr. Cech Vilmos – Józsa István Lajos – Kékkői Károly: *A tordaiak malenkij robotja (helytörténet a nehéz időkből)*. Tordai Honvéd Hagyományőrző Bizottság, Hiperborea Kiadó, Torda, 2017. 13.
26. Gupvi: *Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Intyernyirovannih* (Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság).
27. Az uráli fogolytáborokról többek között lásd: Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 148.; Papp: i. m. 2001. 139., 142–143., 150., 152., 157–159.
28. A szegezσαι lágerben 1945 elején 1600 fő raboskodott, kizárólag magyar civilek és hadifoglyok. Lásd erről: A szerző és Benkő Levente által készített interjú Bara András egykori fogollyal. Kézdiszentlélek, 2016. július 16. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona.
29. Interjú Dózsa Sándorral. Kolozsvár, 2004. április 19. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona.
30. Murádin János Kristóf: *Ungarische Zivilisten von Klausenburg in sowjetische Gefangenschaft 1944–1949*. West Bohemian Historical Review VI. 2016. 01, University of West Bohemia, Faculty of Philosophy and Arts, Department of Historical Sciences, University of Hamburg, Faculty of Humanities, Department of History, Pilsen – Hamburg, 2016. 87.
31. Szabó: i. m. 1994. 47.
32. A táborok belső szerkezetéről vö. Szabó: i. m. 1994. 48.; Papp: i. m. 2001. 137.; Zsigmond: i. m. 2002. 88.
33. Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Imre Domokos egykori honvéd hadifogollyal. Bereck, 2016. július 16. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona; Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* Remény füzetek. Az Apáczai Baráti Társaság kiadása, Kvár, 1998. 28.; Papp i. m. 2001. 153–155.
34. Zsigmond: i. m. 2002. 131.
35. Benkő Levente és a szerző által készített interjú Balló András egykori honvéd hadifogollyal. Nagybacon, 2016. július 15. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona.
36. Papp: i. m. 2001. 157.; Ercsey: i. m. 2006. 61., 68., 106.
37. Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Benkő Vilmos egykori honvéd hadifogollyal. Székelyszáldobos, 2016. július 15. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona; Vincze Sándor: *Pokoljárás*. Szabadság 1991. január 29. III. évf. 18. sz. 3.; Ercsey: i. m. 2006. 27.
38. Zsigmond: i. m. 2002. 47–48., 56., 72., 81.; Szabó: i. m. 1994. 68., 73.
39. Csetri.
40. Lásd erről részletesebben: Murádin: i. m. 2023. 125–128.
41. Megkezdődött a romániai magyar hadifoglyok elbocsájtása a focsani-i fogolytáborból. Népi Egység 1945. július 7. II. évf. 148. sz. 1.
42. Több száz Maros-megyei hadifogoly érkezett haza a napokban. Szabad Szó 1946. augusztus 30. III. évf. 195. sz. 3.; *Újabb 1400 hadifogoly utazott át Kolozsváron. A hazatértek közül 500 erdélyi – Kiknek hoztak üzenetet a visszatértek?* Világosság 1946. szeptember 7. III. évf. 205. sz. 3.; *Újabb 2000 hadifogoly tért vissza a Szovjetunióból*. Világosság 1946. augusztus 29. III. évf. 218. sz. 3.
43. *A Szovjetunióból újabb hadifogoly csoportok érkeztek Focsaniba. További csoportok érkezését várják*. Romániai Magyar Szó 1948. március 27. II. évf. 171. sz. 1.; *Újabb volt hadifoglyok érkeztek haza a Szovjetunióból. Romániai magyar hadifoglyok nagy tömege érkezett Focsaniba. Újabb fogolyszállító vonatok érkezését várják*. Romániai Magyar Szó 1948. április 27. II. évf. 196. sz. 1.; *Megszakítás nélkül állandóan folyik a volt hadifoglyok hazaszállítása. „Megismertük és megszerettük a szovjet népet!” írják a hazatért volt hadifoglyok*. Romániai Magyar Szó 1948. július 22. II. évf. 265. sz. 7.
44. Papp: i. m. 2001. 148., 156., 161.
45. Murádin János Kristóf: *Az erdélyi magyar és német civil lakosság „malenkij robot”-ra hurcolása 1944–1945-ben*. In: Dupka György – Zubánics László (szerk.): „Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...”. Kárpátaljai Magyar Könyvek 252, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet kiadása, Intermix Kiadó, Ungvár–Bp., 2016. 31.
46. *Két hadifogoly-szállítmány érkezett Iași-ba a Szovjetunióból*. Szabad Szó 1946. augusztus 28. III. évf. 193. sz. 3.; Szabó: i. m. 1994. 127–130.; Interjú Bitay László egykori fogollyal. Kolozsvár, 2006. január 13. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona. (A továbbiakban: Bitay).
47. Vö. Interjú Mile József egykori fogollyal. Kolozsvár, 2004. március 25. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona. (A továbbiakban: Mile); Interjú Nagy Borbély Sándor egykori hadifogollyal. Sepsiszentgyörgy, 2016. július 16. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona.

48. Ákosi Zsolt: *A máramarosszigeti átmeneti fogolytábor*. Szabadság 2017. július 31. XXIX. évf. 174. sz. 3.

49. Vö. Ercsey: i. m. 2006. 232.; Interjú Kelemen István egykori fogollyal. Kolozsvár, 2008. január 17. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona; Bitay.

50. Mile.

